

Araştırma Makalesi - Research Article

Tarihsel Süreç İçerisinde Bulgaristan Romanları ve Avrupa Birliği İlerleme Raporlarında Roman Azınlığın Durumunun Analizi

The Roma of Bulgaria in Historical Process & Analysis of Situation of Roma Minority in The Progress Reports of European Union

Kader Özlem*

Öz: 10 Kasım 1989'da Todor Jivkov rejiminin sona ermesi Bulgaristan'ı demokratikleşme sürecine yönlendirmiştir. 1991'de yürürlüğe giren yeni Anayasa'nın yanı sıra iç ve dış politikasında yaşanan değişimler Bulgaristan'ın özellikle 1980'li yılların ortalarından itibaren azınlıklara yönelik asimilasyon politikaları nedeniyle zedelenen imajının iyileşmesinde etkili olmuştur. Bulgaristan'ın en büyük üçüncü etnik topluluğu olan Romanlar ülkedeki rejim değişikliği sonrasında da ekonomi, sağlık, eğitim, sosyal alanlarda kronikleşen sorunlarla mücadele etmiş ve toplumsal hayat içerisinde kendilerine yer bulmakta zorluklar yaşamıştır. Bu durum Bulgaristan'ın AB üyelik sürecinde Komisyon tarafından yayımlanan İlerleme Raporları'nda dile getirilerek Romanların belirtilen alanlarda durumlarının iyileştirilmesi için önerilerde bulunulmuştur. Bu çalışmanın amacı Bulgaristan Romanlarının tarihsel süreç içerisinde durumlarını değerlendirerek Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde hazırlanan İlerleme Raporları (1997-2006)'nda Roman azınlığa ilişkin hangi başlıkların ön plana çıktığını incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Roman Azınlık, Avrupa Birliği, Asimilasyon, Sorunlar

Abstract: The end of the Zhivkov regime on November 10, 1989 pushed Bulgaria into a process of democratization. The adoption of the new Constitution in 1991, along with significant shifts in both domestic and foreign policy, contributed to improving Bulgaria's image, which had been damaged particularly by the assimilation policies targeting minority groups in the mid-1980s. Roma, the third largest ethnic group in Bulgaria, have continued to struggle with chronic problems in the realms of economy, health, education, and culture, and have faced difficulties in finding their place in social life, even after the change of regime in the country. This situation has been highlighted in the Progress Reports published by the Commission during Bulgaria's EU membership process, and recommendations have been made to improve the situation of Roma in these areas. The aim of this study is to examine

*Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, kaderozelem@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4780-2118.

Atıf / Citation: Özlem, K. (2026 Haziran). Tarihsel süreç içerisinde Bulgaristan Romanları ve Avrupa Birliği ilerleme raporlarında Roman azınlığının durumunun analizi. *Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7(1), ss. 55-82. DOI: 10.59250/raedergisi.1840116

OPEN ACCESS
© Copyright 2026 ÖZLEM

Geliş (Received): 11 Aralık 2025
Kabul (Accepted): 18 Mart 2026

the made to improve the situation of Roma in these areas. The aim of this study is to examine the historical situation of the Roma community of Bulgaria and to analyze which issues regarding the Roma minority were highlighted in the Progress Reports (1997-2006) on Bulgaria that were prepared during the accession process.

Keywords: Bulgaria, Roma Minority, European Union, Assimilation, Problems.

Extended Abstract

This study examines the historical trajectory of the Roma in Bulgaria and analyzes how the situation of the Roma minority was assessed in the European Union (EU)'s Progress Reports during Bulgaria's membership process. The study argues that the problems of the Roma minority in Bulgaria were not limited to the democratic period, but were historically legacy of different regimes, that used various mechanisms of control, classification, and integration. In the article, the continuity in Roma marginalization and the limits of legal and institutional reforms are discussed by taking into consideration of the assessments in the EU monitoring documents whereas long-term historical analysis has been performed.

The historical background of the Roma community in Bulgaria starts with the migrations of that population from India toward Europe, a long movement that passed through the Balkans and regions shaped by Turkish political influence. On the lands of today's Bulgaria, Roma groups were present before and during Ottoman rule, and the majority of that population gradually adopted Islam. Under the Ottoman millet system, Roma population participated in socio-economic and cultural life actively. In this period, it can be seen that the Roma community was not subjected to the pressures of ethnic/religious homogenization. Although their social situation was limited, they were not perceived as an existential threat to the political order.

However, after the gaining independence of Bulgaria from Ottoman Empire, Bulgarian elites started to build a new state system around Slavic and Orthodox national values. These values created a new identity and non-Slav and non-Orthodox groups were treated with suspicion. Roma communities, particularly Muslim Roma, were often viewed as culturally backward and politically manageable groups that could be assimilated. Policies in education, religion, and population management that affected other Muslim communities also reshaped Roma life. The first half of the 20th century combined discrimination with visible Roma political and social agency. During the Balkan Wars, the First World War and in the following years, Bulgaria's demographic balance started to change sharply, especially as the hundreds of thousands of Turks migrated from Bulgaria to Ottoman Empire (or to Türkiye as the successor state of Empire) while Roma population remained in Bulgaria. Roma men were mobilized and in the postwar period Roma leaders pursued legal equality by forming committees and petitioning state officials directly. In this period, Roma communities developed early forms of political and cultural organization through congresses, associations, and print media. At the same time, agrarian, authoritarian, and later fascist governments increasingly associated Roma communities with poverty and disorder, restricted mobility, and pushed them to the urban peripheries.

After the establishment of the socialist regime in Bulgaria, the new but contradictory period emerged regarding the Roma minority. In its early years, the regime gave less importance to ethnic and religious differences and allowed some minority cultural activities. During this period, Roma organizations returned, new publications appeared, and a Roma theater was opened in Sofia. However, the situation of Roma population changed after Zhivkov's rise to power. Minority policy shifted toward assimilation, Roma institutions were closed, and naming policies, settlement controls, and administrative pressure intensified. The terminology used by the state also changed, replacing "Roma" with depersonalized labels that reduced visibility and legitimacy.

After the fall of Todor Zhivkov's regime on November 10, 1989, the democratic period emerged in the country, assimilation policies toward minority groups ended and civil liberties expanded. With the coming into force of the 1991 Constitution, a wider legal space for religion, association, and education created. However, it has seen in 1991 Constitution that Bulgaria has accepted pluralism in practice but avoided a strong collective minority-rights framework. In other words, Bulgaria has tried to evaluate the different ethnic and religious groups' rights in the context of individual rights and freedoms by avoiding drawing a minority-rights framework. The rights that could be related to minorities were expressed indirectly, and this orientation would shape the later policy implementation. On the other, there has been a demographic uncertainty regarding Roma community. Although official censuses list Roma population as the third-largest ethnic group in the country, the total number of that group has been reported as lower than it actually is. The different international sources estimate much higher because of underreporting, identity shifts, and chronic distrust of census procedures in Bulgaria.

By the changes in the international system's structure after the dissolution of Soviet Russia, Bulgaria has revised its foreign policy. By the early 1990s, the main orientation of Bulgarian foreign policy turned from Soviet Russia to Euro-Atlantic axis and the aim of becoming member of Western institutions has been the main priority of Sofia administration. Within this conjuncture, the EU membership process of Bulgaria gave the Roma issue unprecedented political visibility. Beginning with the European Commission's 1997 Opinion and continuing through annual Progress Reports, Roma conditions became a recurring benchmark under political criteria, human rights, and minority protection.

A recurring theme in these reports has been the consistency of the diagnoses made regarding the Roma. The same group of problems came up repeatedly: discrimination in daily life, deep social exclusion, high unemployment, poor housing, weak access to healthcare, low educational attainment, and underrepresentation in public institutions. The reports also drew attention to the unreliability of social and demographic data, the vulnerability of Roma children, and the persistence of local tensions and occasional violence. Moreover, those reports showed not only isolated problems; but also it documented a long-lasting system of inequality.

At the same time, the reports recorded a growing institutional response and efforts by the Bulgarian decision-makers and officials. Authorities established related institutions on ethnic and demographic issues, adopted framework programs for Roma integration, and later introduced anti-discrimination legislation and multi-year action plans, including initiatives

linked to the program, named as “The Decade of Roma Inclusion 2005–2015”. The EU was generally pleased with these measures and acknowledged that Bulgaria was building a formal policy structure. However, the main criticism in these reports was the poor implementation of the decisions that had been taken. Coordination between ministries and municipalities was inconsistent, budget allocations were often inadequate or poorly used, and administrative capacity at the local level was too limited to produce durable change in daily life.

The education problem of Roma minority was evaluated as one of the most structurally important fields because of its shaping capacity in the realms of economy (long-term employment), culture, health, and social mobility. The EU reports repeatedly noted low attendance, early dropout, and poor educational quality in Roma community. In addition to this, segregated schools remained common, even in the locations where the integration initiatives were launched. Other factors contributing to the problems in education include the inadequate institutional understanding of Roma family life and teachers’ lack of preparation for socially diverse classrooms.

In the Progress Reports on Bulgaria, it was mentioned how housing, employment, and health reinforced one another. In the reports, the EU officials repeatedly described informal housing, weak legal status of homes, and limited access to municipal services in many Roma neighborhoods. They also recorded very high unemployment and only modest effects from temporary labor programs. In the field of health, Roma communities were described as having limited access to services, low awareness of their rights, and poorer health outcomes than the national average. Taken together, these areas created a lasting cycle of exclusion that legal reforms alone could not break quickly.

Regarding the political participation of Roma minority, the contrast between the Roma and the Turkish minority in Bulgaria has been observed. The Turkish minority as the second largest ethnic group in the country developed a more stable mechanism of parliamentary representation, especially through the Movement for Rights and Freedoms (MRF), and this was often cited positively in the EU Progress Reports. However, even if there has been Roma political participation and it has sometimes produced local or parliamentary successes, it has remained generally more fragmented and less institutionally consolidated.

In conclusion, the EU Progress Reports provide a clear and consistent record of both reform efforts and ongoing stagnation: Bulgaria adopted laws, plans, and institutions, but long-standing inequalities in education, housing, employment, health, and representation continue to affect the Roma minority negatively. Historical perspective helps us understand why this problem lasted so long and why laws by themselves could not quickly end long-standing exclusion. On the other hand, despite the chronic nature of the Roma minority’s problems and criticisms of them, this issue did not directly affect Bulgaria’s EU membership process and becoming a full member in 2007. Therefore, the real answer regarding Bulgaria’s becoming an EU member should be sought not in the criteria set out in the EU Acquis, but rather in the conjuncture that emerged in Eastern Europe and the Balkans in the post-Cold War era.

Giriş

Bulgaristan'da Todor Jivkov'un saray darbesiyle görevden alınmasının ardından yaşanan demokratikleşme süreci ülke içerisinde yapısal dönüşümlerin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. Yeni Anayasa yapım süreci bu dönemin en önemli hususlarından biri olurken çok partili siyasal hayata geçilmesi kararı da ülkenin Jivkov sonrası dönemde Batı yanlısı bir politik eksene yönelmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle Aralık 1984'ten itibaren ülkedeki Türk azınlığa yönelik asimilasyon politikalarının izlenmesi ve buna karşı Türkiye'nin diplomatik girişimleri Bulgaristan'ın uluslararası alanda yıpranan imajının düzeltilmesi açısından bu demokratikleşme sürecini bir bakıma zaruri kılmıştır. Esasen söz konusu sürecin kaçınılmazlığını Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin ardından Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinin Avro-Atlantik kurumlarla iş birliği yoluna gitme eğilimiyle ortaya çıkan konjonktür pekiştirmiştir.

Bulgaristan'da 1989 sonrası dönemde yapılan resmi nüfus sayımları itibarıyla ülkenin en önemli etnik gruplarından biri olan Romanlar tarihsel süreç içerisinde yapısal sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan çekilmesinin ardından 20. yüzyıl genelinde görüleceği üzere baskı ve asimilasyon politikalarına maruz kalan Romanlar Jivkov rejiminin devrilmesinden sonra da sosyo-kültürel ve ekonomik hayatta kronik hale gelen sorunlarla mücadele etmiştir. Bu kronik sorunlar Bulgaristan'ın Avrupa Birliği üyelik sürecinde de gündeme gelmiş ve Avrupa Komisyonu tarafından yazılan İlerleme Raporları'nda da sıklıkla ifade edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı tarihsel süreç içerisinde Roman azınlığın durumunu ele alarak AB üyelik sürecinde Bulgaristan'a ilişkin kaleme alınan İlerleme Raporları'nda Roman azınlık konusunun kendisine nasıl yer bulduğunu ve hangi sorunların ön plana çıktığını analiz etmektir. Bu çerçevede çalışmanın temel varsayımı, 20. yüzyılın başında bağımsızlığını kazanan Bulgaristan'ın izlediği nüfus politikaları dikkate alındığında, ülkesindeki azınlıklara yönelik baskı politikaları izlediği ve bunun sosyo-kültürel ve ekonomik hayatta Romanların üzerinde sonuçlar oluşturduğudur. Tarihsel süreç içerisinde Romanların özellikle komünizm döneminde uğradığı baskı ve asimilasyon politikalarının ardından Bulgaristan'da yaşanan demokratikleşme süreci kapsamında ve özellikle AB üyelik sürecinde kaleme alınan İlerleme Raporları'nda Romanların kronikleşen sorunlarının çözümünde ilerleme sağlanıp sağlanmadığı hususu makalenin temel araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Retrospektif bir bakış açısıyla süreç ve içerik analizi yöntemlerine başvurulmuş çalışmada konuyla ilgili literatürde Türkçe, İngilizce ve Bulgarca kaynaklardan yararlanılmıştır.

1. Tarihsel Altyapı

Romanların 6. yüzyıldan itibaren Hindistan'dan başlayarak Batı Avrupa'ya kadar uzanan ve 11. yüzyıla kadar devam eden göç hareketleri ekseriyetle Türklerin bulunduğu topraklar üzerinden gerçekleşmiştir.² Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'ı fethetmesinden önce bölgede yerleşmiş bulunan Romanlar, Türklerin gelmesinin ardından büyük ölçüde İslam dinine mensup olmuştur.³ Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da yaklaşık 500 yıl etkisini gösteren hâkimiyetinde "Millet" sisteminin bir parçası olarak bölgede varlığını sürdüren Romanlar söz konusu dönem zarfında asimilasyon ve baskı tehdidi olmaksızın oldukça rahat bir dönem geçirmişlerdir. Ancak hem Balkanlar genelinde hem de Bulgaristan ölçeğindeki Roman nüfus açısından sorunlar bölgede Türk hâkimiyetinin zayıflamasıyla ortaya çıkmıştır. Zira 19. yüzyıla birlikte Balkanlar'da kurulan ulus devletler Müslüman nüfusa yönelik ayrımcı politikalar izlemeye başlamışlar ve büyük çoğunluğu Müslüman olan Romanlar da bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında özerk bir prenslik olarak tarih sahnesine çıkan Bulgaristan, 5 Ekim 1908'de de bağımsızlığı ilan etmiştir.⁴ Özerkliğini kazanmasından itibaren Bulgar karar vericilerin etnik milliyetçi bir devlet modeline yönelmesi ülkedeki Müslüman nüfus açısından olumsuz şartlar yaratmıştır. Romanların Müslüman kimliği de diğer Slav ve Ortodoks olmayan topluluklara benzer bir şekilde Sofya yönetimi tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Bu çerçevede Bulgaristan'daki siyasi aktörler Romanları kültürel açıdan geri kalmış ve asimilasyon potansiyeline sahip bir kitle olarak görme eğiliminde olmuştur. Nitekim Bulgarların ulus-devlet oluşum süreçlerinde izlediği eğitim, din ve nüfus politikalarının⁵ sonucu olarak ülkedeki diğer Müslüman topluluklar gibi Romanlar da bu süreçten olumsuz etkilenmiştir. Ancak Romanların kimlik kaygıları dolayısıyla bu sürecin dışında kalmaya çalışmaları daha düşük gelirli işlerde çalışmalarına ve izole bir hayat sürmelerine yol açmıştır. Hâlbuki Osmanlı Devleti döneminde esnaf, zanaatkâr, askeri yardımcı unsurlar⁶ ve köylü olarak bulunan

² Sinan Şanlıer, *Hukuki Düzenlemeler Işığında Osmanlı Çingeneleri*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013, s. 7.

³ *Bulgaristan'da İnsan Hakları, Temel Hak ve Hürriyetler*, "2014 Raporu", Ed. Bülent Yıldırım, Trakya Üniversitesi Matbaası, Edirne, 2016, s. 11.

⁴ Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, Dora Yayınları, Bursa, 2019, s. 33-43.

⁵ Bkz. R. J., Crampton, *Bulgaristan Tarihi*, Çev. Nuray Ekici, Jeopolitika Yayınları, İstanbul, 2007, s. 96-101.

⁶ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında kurulan gönüllü askeri birlikler içerisinde Romanlar da yer almıştır. İbrahim Kamil, "Soğuk Savaş Döneminde Bulgaristan'daki Roman Azınlığına Uygulanan Asimilasyon Politikaları (1945-1985)". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 67, Ocak 2020, s. 645.

Romanlar, Bulgar ulus-devlet oluşum sürecinde kapalı bir sosyo-ekonomik kimliğe bürünmüşlerdir.

1912-1913 Balkan Savaşları ve sonrasındaki dönem Bulgaristan'da nüfus dengelerini büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu dönemde Balkanlar'dan 400.000'in üzerinde Türk Osmanlı Devleti topraklarına göç ederken⁷, Bulgaristan'daki Romanlar büyük ölçüde ülkede kalmıştır. Öte yandan Bulgaristan'ın 1. Dünya Savaşı'na girmesinin ardından Romanlar da silahlı halına alınmıştır. Bulgaristan adına fedakârlık gösteren Romanlar kanun önünde eşit olmak için savaş sonrası dönemde Bulgaristan Başbakanı Aleksandr Stamboliyski ile oluşturdukları Komite aracılığıyla görüşmüşler ve taleplerini iletmışlerdir.⁸ Bulgar Başbakan söz konusu istekleri kabul etse de 1923'te ülkede yaşanan darbe sonucunda Romanların haklarında gerilemeler yaşanmıştır.

Esasen Romanların 20. yüzyılın ilk çeyreğinde örgütlenme çalışmalarında bulunduğu ve ülkede ortaya çıkan yeni sosyo-politik dengelere uyum sağlamaya çalıştığı görülmüştür. Bu çerçevede 1905 yılında Sofya'da Romanların seçme ve seçilme haklarıyla ilgili bir Kongre düzenlenirken, 1919'da *İstikbal* adında bir örgüt kurmuşlar ve 1923'te bu çatı altında yine *İstikbal* adında yayın faaliyetlerine başlamışlardır.⁹ Belirtilen dönemde Romanların örgütlü hareket etmeye çalışmalarının alt yapısında Bulgar karar vericilerin ve Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin uyguladığı politikalar sonucunda bazı Roman grupların Hristiyan olması bulunmaktadır.¹⁰

1920'li ve 1930'lu yıllarda Bulgaristan'da iktidara gelen çeşitli çiftçi ve faşist parti hükümetleri Romanları toplumsal uyumsuzluğun ve yoksulluğun kaynağı olarak görmeye başlamışlardır. Bu sebeple çıkarılan çeşitli yönetmeliklerle Romanlar kent merkezlerinden uzaklaştırılmış ve seyahat özgürlükleri sınırlandırılmaya çalışılmıştır.¹¹ 1934'te askeri darbe sonrasında Bulgaristan'da faşist yönetimin iktidara gelmesi ve ülkede daha somut bir şekilde kendisini gösteren

⁷ Bkz. Tefik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, I. Cilt, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1987, s. 92-93; Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, 7. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 184-185.

⁸ Söz konusu Komite; Yusein Balilov, Şakir Paşev, Raşid Mehmedov, Recep Yuseinov, Muto Bialov, Yusuf Mehmedov, Bilal Osanov isimlerinden oluşmuştur. Bu görüşmede Romanların talepleri Bulgar Başbakan tarafından karşılanmış olup seçme ve seçilme hakları Parlamento'da oylanarak kabul edilmiştir. Bkz. Şakir M. Paşov, *History of the Gypsies in Bulgaria and Europe: Roma*, Ed. Elena Marushiakova - Vesselin Popov - Sofiya Zahova, Brill Schöningh, 2023, s. 57-58.

⁹ Bkz. Donald Kenrick, *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)*, Second Edition, The Scarecrow Press, Inc., Plymouth, UK 2007, pp. XXIV-XXV.

¹⁰ İbrahim Kamil, *a.g.m.*, s. 645.

¹¹ Alexander G. Marinov, "Images of Roma through the Language of Bulgarian State Archives," *Social Inclusion*, Vol. 8, No. 2, 2020, p. 298.

Alman nüfuzu dolayısıyla azınlıklar baskı altında tutulurken, Romanların durumu da günden güne kötüleşmiştir.¹² II. Dünya Savaşı döneminde ise Romanlara Bulgar ordusunda görev verilmezken daha ziyade cephe gerisi işlerde kullanılmışlar ve gözetim altında tutulmuşlardır. Ancak Romanların Avrupa'daki örneklerle benzer şekilde toplama kamplarına gönderildiğine dair herhangi bir kanıt bulunmadığını belirtmek gerekir.¹³

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Bulgaristan'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tarafından işgal edilmesine bağlı olarak 9 Eylül 1944'te kurulan sosyalist rejimle birlikte Bulgar karar vericilerin azınlıklara yönelik politikasında esaslı değişimler meydana gelmiştir. Bu dönemde toplumdaki etnik ve dini farklılıklar göz ardı edilmeye çalışılırken Sovyet modeline uygun olarak bütüncül bir perspektifle birleşik tek sosyalist Bulgar ulusu yaratma düşüncesi hâkim olmuştur. Komünizmin tesis edilmesi sürecinde ülkedeki azınlık gruplar sosyalist değerler etrafında sosyo-kültürel hayatlarını serbestçe sürdürebilme hakkına sahip olmuşlardır. Bu çerçevede Romanlar da 1945'te Şakir Paşov liderliğinde yeni bir örgüt kurarken, 1946'da *Romano-Essi* (Roman Sesi) isimli gazete yayınlanmaya başlamış ve 1947 yılında da Sofya'da ilk Roman tiyatrosu açılmıştır. 1948 yılında Sofya'da toplanan Ulusal Roman Konferansı'nda ise yeni hükümetin politikalarına bağlı olduğu açıklanmıştır.¹⁴ Bu kurumların temel işlevi Romanların sosyalist bir kültür çemberi içerisinde Bulgaristan toplumuna dâhil edilmesi olmuştur.

1950'li yıllarla birlikte ve özellikle 1954'te Todor Jivkov'un Bulgar Komünist Partisi (BKP)'nin Sekreteri olmasının ardından ülkedeki azınlıklara yönelik politikada radikal değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde diğer azınlıklarda da görüleceği gibi Romanlar baskı ve asimilasyon politikalarına maruz kalmıştır. Romanların yukarıda bahsedilen söz konusu kurumları kapatılırken, yeni doğan Roman bebeklerine Bulgarca isimler konma zorunluluğu getirilmiş ve hatta yetişkinlerin de dilekçe vermek suretiyle isimlerinin yanı sıra ebeveynlerinin isimlerini de değiştirmeleri istenmiştir.¹⁵ Ayrıca bu dönemde kent bölgelerinde yaşayan, işsiz ve 'suç eğilimli' olarak tanımlanan Roman ailelerinin zorla tahliyesi ve yeniden yerleştirilmesine yönelik ağır önlemler alınmaya çalışılmıştır. Örneğin 17 Aralık 1958 tarihli Bakanlar Kurulu'nun 258 sayılı Kararı¹⁶ ile Romanların yerleşik hayata geçirmeye zorlanmaları öngörülmüş ve bunun reddi ise suç

¹² Shakir M. Pashov, *a.g.e.*, s. 135.

¹³ Elena Marušiakova - Veselin Popov, "The Bulgarian Gypsies – Searching Their Place in the Society." *Balkanologie: Revue d'études pluridisciplinaires*, Vol. 4, No. 2, 2000, p. 5.

¹⁴ Elena Marušiakova - Veselin Popov, *a.g.m.*, s. 5.

¹⁵ İbrahim Kamil, *a.g.m.*, s. 646.

¹⁶ Elena Marušiakova - Veselin Popov, *a.g.m.*, s. 6.

sayılmıştır. Romanların azınlık haklarındaki geriye gidiş kavramsal bağlamda da kendini göstermiştir. “Roman” ifadesi Jivkov idaresiyle birlikte yerini “Çingene kökenli vatandaşlar” kavramına bırakmış, zamanla olumsuzluklar içeren kavramlar kullanılarak bu topluluk görünmez kılınmaya çalışılmıştır.

BKP’nin Roman meselesine daha fazla eğilme istencine bağlı olarak 1970’li yılların sonlarına doğru bu nüfus grubu toplumsal hayata daha fazla entegre edilmeye çalışılmış ancak uygulamada bunun somut yansımaları görülmemiştir. Eğitim ve işgücü alanlarında sosyalist yaşamın parçası haline getirilmek istenen Romanlar bağlamında mahalle düzeyinde ayrışmalar ve okul farklılıkları sürmüştür. Esasen Bulgaristan Romanları açısından en sıkıntılı dönem BKP’nin ülkedeki Türk azınlığa yönelik izlediği asimilasyon politikaları¹⁷ döneminde ortaya çıkmıştır. Türk azınlık üzerinde yoğunlaşan bu politika Romanların da kimlik bağlamında olumsuz etkilenmelerine yol açmıştır. Bu çerçevede ülkesindeki azınlık grupların etnik kimlikleri tamamen yok sayma yoluna giden Sofya yönetimi Romanları da isim değiştirme politikasına tabi tutmuştur. Türkçe isimlerin Bulgarca isimlerle değiştirilmesi, İslam’a ait dini vecibelerin yerine getirilmesinin engellenmesi ve Türkçe konuşmanın yasaklanması vb. uygulamalar bu dönemin rutin faaliyetleri olmuştur. Türk bölgelerinde doğrudan kendisini gösteren bu asimilasyon politikalarından Romanlar da etkilenmiştir.

2. Demokratik Dönemde Bulgaristan Romanlarının Durumu

10 Kasım 1989 tarihinde Bulgar diktatör Todor Jivkov’un görevden el çektilmesiyle birlikte yerine gelen Dışişleri Bakanı Petır Mladenov ile ülkede yeni bir dönem başlamıştır. Asimilasyon politikalarına son veren Mladenov hapisteki Türk aydınlarını serbest bırakmış, serbest seçimlerin yapılacağını bildirmiş ve yeni anayasa yapım sürecini başlatacağını açıklamıştır.¹⁸ Nitekim çeşitli değişikliklerine rağmen 30 yılı aşkın bir süredir hâlihazırda yürürlükte olan Bulgaristan Anayasası 12 Temmuz 1991 tarihinde kabul edilmiştir. İktidarda bulunan BKP ise adını Bulgar Sosyalist Partisi (BSP) olarak değiştirerek iktidarını kısa bir süre daha devam ettirmiştir.

Yeni Anayasa’da bireysel hak ve hürriyetler güvence altına alınıp eğitim, örgütlenme, dini haklar vb. konusunda komünist dönemle kıyaslandığında oldukça geniş özgürlükler tanınsa da azınlıklarla ilgili olarak spesifik bir düzenlemeye yer verilmemiştir.¹⁹ 1991 Anayasası’nın 36/2. maddesinde “anadili Bulgarca olmayan vatandaşlar” şeklindeki bir tanımlama ile Bulgar olmayan grupların anadilde eğitim

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kader Özlem, *a.g.e.*, s. 113-143.

¹⁸ Kader Özlem, *a.g.e.*, s. 152-155.

¹⁹ Hâlihazırda yürürlükte olan Bulgaristan Anayasası için bkz. *Konstitutsiya na Republika Bılgariya*, Narodno Sıbranie na Republika Bılgariya, <https://www.parliament.bg/bg/const>, (05.11.2025).

alma hakları tanımlanmaya çalışılmıştır. Diğer bir deyişle demokratik dönem Bulgar karar vericileri her ne kadar ülkede bulunan etnik ve dini grupların varlığını kabul etse de bunu anayasal bağlamda somutlaştırmaktan kaçınmıştır.

Tablo 1. Etnik Veriler İtibarıyla Bulgaristan'daki Nüfus Sayımları (1992–2021)²⁰

Yıl	Toplam Nüfus	Bulgar	Türk	Roman	Diğer
1992	8.487.317	7.271.185	800.052	313.396	94.203
2001	7.928.901	6.655.210	746.664	370.908	69.204
2011	7.364.570	5.664.624	588.318	325.343	19.659
2021	6.519.789	5.118.494	508.378	266.720	79.006

Diğer taraftan Avrupa'da en fazla Roman nüfusun yaşadığı ülkelerden biri olan Bulgaristan'da bu dönemde yapılan nüfus sayımlarında (1991, 2001, 2011 ve 2021 nüfus sayımları) Roman etnik kimliğine ayrı bir sekme olarak yer verilmiştir. Tablo 1.'de görülüşü üzere ülkedeki Roman nüfusu 1992'de 313.396, 2011 yılında 370.908, 2011 yılında 325.343 ve son olarak yapılan 2021 yılı itibarıyla 266.720 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu haliyle resmi nüfus verilerinde ülkedeki en büyük üçüncü etnik grup olan Romanların 2000'li yıllarla birlikte azalan bir demografiyle karşı karşıya olduğu anlaşılmaktadır. Ancak resmi nüfus sayımı verilerinin aksine gayri resmi veriler itibarıyla bu sayının pek çok uluslararası kuruluş tarafından 600.000-800.000 bandında ifade edildiği görülmektedir.²¹ Dolayısıyla ülkedeki Roman nüfusuna ait resmi verilerin reel olanın yaklaşık 1/3'üne denk geldiği söylemek mümkündür. Her iki veri arasındaki farkın temel sebepleri bakıldığında, nüfus sayımlarında etnik kökenini beyan etmek istemeyenlerin bulunması, Müslüman Romanların kendilerini Türk olarak kaydetme eğiliminde olması ve daha da önemlisi Balkan ülkelerinde yapılan nüfus sayımlarında etnik verilerin gerçeğin oldukça altında aktarılma istenmesi gibi hususların belirgin olduğu ileri sürülebilir. Bütün bu parametrelerin ışığında Bulgaristan'daki Romanların gerçek nüfusunu saptamanın güç olduğu görülmektedir.

²⁰ Bulgar Ulusal İstatistik Enstitüsü verilerinde derlenerek aktarılmıştır. Bkz. www.nsi.bg, (8.11.2025).

²¹ Bkz. *Commission Assessment of Bulgaria's National Strategy (2012)*, European Commission, https://commission.europa.eu/document/download/18e717d1-2ea7-4925-9452-ea7065cc7b95_en?filename=2012.pdf, (05.11.2025); *Advancing Education of Roma in Bulgaria*, Roma Education Fund, 2007, <https://archive.erisee.org/downloads/2013/2/b/Advancing%20Roma%20Education%20ENG%202007.pdf>, s. 7, (05.11.2025); Jean Pierre Liegeois - Nicolae Gheorghe, "Roma/Gypsies: A European Minority", Minority Rights Group, London, 1995, <https://eriac.org/wp-content/uploads/2021/01/GHEORG1.pdf>, s. 7, (05.11.2025).

Etnik kimliğin nüfus verilerine sağlıklı bir şekilde yansıtılması konusunda yaşanan sorunlar dini mensubiyet anlamında da kendisini göstermektedir. Örneğin 2021 nüfus sayımlarında ülkedeki Müslüman sayısı 608.708 kişi²² olarak belirtilse de bu rakamın reel olanın çok gerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira ülkedeki Müslüman topluluklar arasında Romanların yanı sıra Türkler ve Pomaklar da bulunmaktadır. Bu haliyle söz konusu rakamın 1 milyonun altına düşmesi imkânsız gözükmektedir. Dolayısıyla nüfus sayımlarının güvenilirliği konusunda ciddi soru işaretleri dikkat çekmektedir.

Roman nüfus ülke geneline yayılan bir dağılma sahip olmakla birlikte Sofya, Filibe (Plovdiv) gibi büyükşehirlerin yanı sıra Montana, Vidin, Eski Zagora (Stara Zagora), İslimiye (Sliven), Yanbolu (Yambol) Pazarcık ve Hasköy (Haskovo) gibi şehirlerde de yoğun olarak meskûn bulunmaktadır.²³ Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere yakın yaşayan Romanlar kendilerini Türk ve Müslüman olarak tanımlama eğiliminde olmasına karşın, Bulgarlar çoğunluğun bulunduğu yerleşim yerlerinde yaşayan Roman ise kendilerini Hristiyan olarak beyan etme eğiliminde olduğunu belirtmek gerekir.²⁴

3. Ab İlerleme Raporlarında Romanlar ve Mevcut Sorunlar

Jivkov rejiminin sona ermesinin ardından Bulgaristan'da yapısal dönüşümler meydana gelmiştir. 1990'lı yıllarda çok partili siyasi hayata adapte olmaya çalışan Bulgar iç politikası geçiş dönemini yaşarken, Bulgaristan ekonomisi de serbest piyasa işleyişine angaje olmaya çalışmıştır. 1994 ve 1996 yıllarında ülkede yaşanan ekonomik krizler iktisadi anlamda yaşanan dönüşümün yansımaları olmuştur. Öte yandan dış politikada da esaslı değişiklikler kendisini göstermiştir. Yeni dönemde komşularıyla ilişkilere kurmaya çalışan Sofya yönetimi Türk azınlık nedeniyle sorun yaşadığı Türkiye ile ilişkilerini düzeltme yoluna gitmiştir. Ayrıca Bulgaristan nihai hedef olarak Avrupa Birliği (AB) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi Avro-Atlantik kurumlara tam üyeliği belirleyerek Batı dünyası eksenli bir politika takip etmiştir. Nitekim 1997 yılında Batı'yla tam entegrasyonu savunan Demokratik Güçler Birliği (DGB)'nin tek başına iktidara gelmesinin ardından AB ve NATO üyelikleri konusunda somut ilerlemeler kaydedilmiştir.

²² “Etnokulturni Harakteristiki na Neselenieto kım 7 Septemvri 2021 Godina”, *Natsionalen Statiçeski Institut*, https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2021_ethnos.pdf, (05.11.2025).

²³ Mila Geşakova, “Kıde İma Nai-Mnogo Tsigani”, *168Çasa*, 22.05.2016, <https://www.168chasa.bg/article/5523591>, (06.11.2025).

²⁴ Nurcan Özgür, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, Der Yayınları, İstanbul, 1999, s. 47-48; Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 60-61.

Söz konusu üyelik sürecin kronolojik gelişimine bakıldığında ilk olarak Bulgaristan 14 Aralık 1995 tarihinde AB'ye tam üye olmak için başvuruda bulunmuş ve bu kapsamda Bakanlar Konseyi tarafından 29 Haziran 1996'da karar verilerek²⁵ ülkenin mevcut durumunun tespit edilmesi için Komisyon görevlendirilmiştir. Komisyon da Haziran 1997'de yaptığı incelemeleri sonuçlandırarak 15 Temmuz 1997 tarihli Görüş (Opinion)'ü rapor olarak ilan etmiştir.²⁶ Bu rapor Bulgaristan'ın AB üyelik süreci bağlamında 10 yıl devam edecek olan üyelik müzakereleri sürecine ilişkin ilk rapor olması bağlamında önem taşımaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki 15 Temmuz 1997 tarihli Rapor üyelik müzakerelerinin başlangıcı değil, bilakis tam üyelik müzakerelerine başlamadan önce ülkedeki mevcut durumunun tespitini içeren temel bir belge durumundadır. Bulgaristan'ın tam üyelik müzakerelerine başlaması AB Helsinki Zirvesi (1999)'nde alınan kararlar 2000 yılı olarak belirlenmiştir.

Öte yandan belirtmek gerekir ki Bulgaristan'ın üyelik başvurusu AB'ye üye olmak için başvuran diğer 9 ülkeyle birlikte ele alınmıştır. Bu durum 40 yıldan fazla süren kıtadaki bölünmenin ortadan kaldırılması için Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğin oluşturduğu barış, istikrar ve refah alanına katılmalarını sağlayan tarihsel bir sürecin parçası olarak değerlendirilmiştir. Diğer bir deyişle II. Dünya Savaşı'nda büyük bir yıkım altında kalan Avrupa'nın savaş sonrası dönemde ortaya çıkan ve Soğuk Savaş döneminin tamamına sirayet eden bölünmüş halinin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Zira 1991 yılı itibarıyla SSCB'nin dağılmasının ardından Soğuk Savaş dönemi sona ererken Orta ve Doğu Avrupa'da yer alan eski komünist ülkelerin 1990'lı yıllarda Avro-Atlantik kurumlara üye olma isteklerinin ortaya çıkması AB tarafından memnuniyetle karşılanmış ve bu durum kıtasal bütünleşme açısından bir fırsat olarak görülmüştür. Ancak Soğuk Savaş döneminin ideolojik ayrışmasının Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde siyasal, ekonomik ve toplumsal hayatın her alanında oluşturduğu yapısal farklılıkların ortadan kaldırılması ve bu ülkelerin AB'yle tam anlamıyla bütünleşmeleri için bir sürece tabi tutulmaları Brüksel tarafından esas kabul edilmiştir. Bu yönüyle AB'nin sadece bir genişleme süreci içerisinde olmadığı, aynı zamanda II. Dünya Savaşı sonrasında Birliğin inşası sürecinde oluşturduğu değerlerin yeni katılacak olan aktörler tarafından içselleştirilmesi hedeflenerek bir değer paylaşım sistemine dönüştüğü görülmüştür. Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye tam üyelik hedeflerinin AB'nin de genişleme isteği doğrultusunda konjonktürel bir uygunluk taşıdığı söylenebilir.

²⁵ Söz konusu rapor için bkz. *Agenda 2000 - Commission Opinion on Bulgaria's Application for Membership of the European Union*, European Commission, Brussels, 15 July 1997, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/doc_97_11, (08.11.2025).

²⁶ Aynı yer.

Bu çerçevede Bulgaristan'ın yanı sıra diğer AB üyesi ülkelere yönelik demokratikleşme ve insan hakları performansları bağlamında her yıl İlerleme Raporları düzenlenmiştir. Çalışma konumuz itibarıyla bütün başlıkları incelemek mümkün olmadığından özellikle ülkedeki diğer azınlıklarla birlikte Romanların durumunu içeren kısımlar değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Ancak bir ülkenin hukuk altyapısının yanı sıra siyasi, ekonomik, toplumsal şartlarının azınlıkların durumunu doğrudan etkileyebilecek potansiyelde olduğu belirtilmelidir. Bulgaristan Romanları ülkenin nicel açıdan önemli bir topluluk olması ve aynı zamanda 20. yüzyıl bağlamında ayrımcılık politikalarına maruz kalması nedeniyle bu raporlarda ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. Ayrıca Bulgaristan AB üyelik hedefi doğrultusunda Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunmasına ilişkin Çerçeve Sözleşmesi'ni 1997 yılında imzaladığını ve 1999 yılında ise yürürlüğe koyduğunu not etmek gerekir.²⁷

1997 yılında AB Komisyonu'nun yayınladığı Rapor (Görüş) bağlamında Roman azınlık konusuna *Siyasi Kriterler* Bölümü'nün *İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması* alt başlığı altında "Azınlık Hakları ve Azınlıkların Korunması" kısmında yer verilmiştir. Romanların ülkenin toplam nüfusunun % 3,4'ten % 7'ye kadar değişen tahmin aralığında olduğuna atıf yapılırken²⁸ bu durum 1992 yılındaki resmi nüfus sayımlarının güvenilir olmadığına dolaylı bir gönderme olmaktadır. Rapor'da Romanların günlük hayatta ayrımcılığa ve zaman zaman da şiddete maruz kaldıkları belirtilirken, toplumsal durumları oldukça zor olan bu kitlenin nüfusun geri kalanı tarafından dışlandığı vurgulanmaktadır. Özellikle Sofya'da 4.000-5.000 kadar Roman sokak çocuğunun durumuna ilişkin hükümetin acil önlem alması istenmiştir. Rapor'da ayrıca Bulgaristan'daki Romanların sayısına ve sosyal durumlarına (işsizlik, sağlık ve eğitim) dair güvenilir bir araştırmanın yapılması istenmiştir.²⁹

23 Kasım 1998 tarihinde Komisyon tarafından Bulgaristan'ın tam üyeliğine dair yayınlanan İlerleme Raporu'nda³⁰ ise Romanlara geniş bir kısım ayrılmıştır. Azınlık hakları anlamında ülkede küçük değişiklikler olduğundan bahsedilen

²⁷ Kader Özlem, *a.g.e.*, s. 307-308.

²⁸ *Agenda 2000 - Commission Opinion on Bulgaria's Application for Membership of the European Union*, European Commission, Brussels, 15 July 1997, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/doc_97_11, s. 17, (08.11.2025).

²⁹ Aynı yer, s. 19.

³⁰ 1998 yılından itibaren Komisyon tarafından Progress ya da Regular Report olarak AB'ye aday ülkelerin her biri özelinde söz konusu ülkenin o yıl içerisinde kaydettikleri gelişmeleri kapsamlı bir şekilde açıklayan belgeler Türkçe literatürde İlerleme Raporu olarak yer aldığından çalışmamızda bu kavram tercih edilmiştir. Söz konusu İlerleme Raporları 2016 yılı sonrasında yerini Ülke Raporu kavramına bırakmıştır. Bkz. *Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları*, T.C. Dışişleri Bakanlığı – Avrupa Birliği Başkanlığı, https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html, (10.11.2025).

Rapor'da 4 Aralık 1997'de Bulgar hükümet temsilcilerinin yanı sıra ülkedeki azınlıkların da ye aldığı Etnik ve Demografik Meseleler Ulusal Meclis (EDMUM)³¹ isimli yapının kurulduğuna dikkat çekilmiştir.³² Romanlar özelinde entegrasyon sorununun sürdüğü bildirilirken, bu nüfus grubunun sosyal yaşamın her alanında (eğitim, istihdam, konut, sosyal güvenlik ve sağlık) ayrımcılığa maruz kaldığı ve karar verici makamlarda temsil edilmedikleri işaret edilmiştir. Rapor'da temsiliyet sorununun ayrımcılık ve fırsat eksikliğinin yanı sıra kendi aralarındaki bölünmeden kaynaklandığına atıf yapılmıştır. Bu dönemde ülke ekonomisinin zor bir durumda olmasının Roman toplumunu da doğrudan etkilediği belirtilirken, Bulgar karar vericilerin Romanların sosyal durumunu iyileştirmek için ortak bir çalışma başlattığı da aktarılmıştır.³³ AB'nin Romanlar bağlamında dikkat çektiği ekonomik sorunlar esasen bütün ülke genelinde kendisini gösterse de özellikle Romanlar bağlamında makro ölçekli sonuçlar doğurmuştur. Örneğin Bulgaristan'da 1994 yılı itibarıyla ülkedeki Romanların işsizlik oranı % 76 olarak ölçülmüştür.³⁴

Öte yandan Bulgaristan'ın tam üyelik müzakerelerine başlama kararının alındığı 1999 yılı itibarıyla yayınlanan İlerleme Raporu'nda ise Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'nin Mayıs 1999'da onaylandığı aktarılmıştır. Nüfusun yaklaşık % 5'ini oluşturan Romanların ayrımcılığa maruz kaldığı, polis korumasının yetersiz olduğu, yüksek yoksulluk, okur-yazarlık sorunu ve yüksek işsizlik oranlarına sahip olduğu ve sosyal dışlanmanın ciddi boyutlarda bulunduğu belirtilmiştir. Romanların sağlık ve barınma koşullarının toplumunun geri kalanına kıyasla son derece düşük olduğu aktarılan Rapor'da söz konusu şartları iyileştirmek için bazı adımların atıldığı ve Nisan 1999'da Romanların Bulgar toplumuna entegrasyonuna yönelik bir çerçeve programın kabul edildiği açıklanmıştır.³⁵ AB yetkilileri bu çerçeve programının ilgili

³¹ Bulgarca açılımı "Natsionalen Sivnet po Etničeskite i Demografskite Vıprosi" olan "Etnik ve Demografik Meseleler Ulusal Meclisi", Bakanlar Kurulu bünyesinde oluşturulmuş olup 10 Aralık 1997'de Bulgaristan'ın Devlet Gazetesi'nde yayınlanarak yasal hüviyete sahip olmuştur. Bkz. *Dirjaven Vestnik*, Broi: 118, 10 Dekemvri 1997, s. 15.

³² *Bulgaria Regular Report 1998*, EU Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/e5243e20-b2cb-4777-8668-f9a914ee9238_en?filename=bulgaria_en.pdf, s. 11, (10.11.2025).

³³ Aynı yer.

³⁴ Kader Özlem, "Bulgaristan Romanlarının Güncel Sorunlarına Yönelik Bir Değerlendirme", *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 50, 2016, s.78.

³⁵ Bkz. *Bulgaria Regular Report 1999*, EU Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/079eed66-05fd-4d93-853d-ed8733a86eb5_en?filename=bulgaria_en.pdf, s. 15, (11.11.2025).

Bakanlıklarca somut adımlar atılarak takip edilmesini ve gerekli bütçe kaynaklarının tahsisini istemiştir.³⁶

Komisyon tarafından kaleme alınan 8 Kasım 2000 tarihli İlerleme Raporu'na bakıldığında ise Romanlara ilişkin kapsamlı bir değerlendirme yapıldığı dikkat çekmektedir. "Azınlık Hakları ve Azınlıkların Korunması" alt başlığında Romanların hayat şartlarını kötüleştiren faktörlerin zamanla kronik bir hale gelerek ayrımcılığın sürdüğü aktarılırken, bu sorunların çözümü için hükümet kararlılığına rağmen somut eylem eksikliği olduğu belirtilmiştir.³⁷ Raporda Romanların sorunları olarak ayrımcılık, kötü yaşam koşulları, ekonomik sıkıntı, kronik işsizlik, kötü sağlık hizmeti, korkunç olarak tanımlanan barınma koşulları ve eğitime etkili erişim eksikliği gibi hususlar sıralanmıştır. Ayrıca 1999 yılında kabul edilen Romanların topluma entegrasyonuna ilişkin çerçeve programından duyulan memnuniyete karşın programın yavaş ilerlediğine de değinilmiştir. Bununla birlikte EDMUM'un kapasitesi geliştirilerek Romanlara yönelik programların uygulanması için daha fazla çaba sarf edilmesi gerektiği de vurgulanmıştır.

Diğer taraftan Ekim 1999'da Bulgaristan'daki yerel seçimlerde Romanların liderliğindeki partilerin önemli başarılar kaydederek ülke genelinde toplamda 200'den fazla meclis üyeliği elde ettiği ve bunun bazı belediyeleri Romanlarla ilgili departmanlar kurmaya teşvik ettiği belirtilirken 2001'de yapılacak olan genel seçimlerde de Romanların siyasal hayata katılımının teşvik edilmesinin önemine dikkat çekilmiştir.³⁸

Esasen Bulgaristan'a ilişkin söz konusu AB İlerleme Raporları'nda azınlıklarla ilgili kısımlar ölçeğinde ülkedeki Türklerin siyasal hayata katılımı ve sosyo-politik hayata tam entegrasyonu takdir edilirken Romanların siyasal katılımı ise ciddi bir eleştiri konusu olarak yer bulmuştur. Ancak Romanların sosyo-kültürel ve ekonomik hayata ilişkin daha köklü sorunlarla karşı karşıya kalmaları siyasal katılım konusunun arka planda kalmasına yol açtığı söylenebilir. Bilindiği üzere demokratik dönem Bulgaristan siyasetinde Türkler Ocak 1990'da Hak ve Özgürlük Hareketi (HÖH) adı altında partileşmişler ve hem yerelde hem ulusal ölçekte nüfuslarıyla orantılı bir temsil gücüne sahip olmuşlardır. Üyelerinin çoğunluğu Türklerden oluşan HÖH'ün kuruluşu Bulgar çoğunluk tarafından şüpheyle karşılanırken 1990'lı yılların ilk yarısında partinin maruz kaldığı kapatma davalarının düşmesi sonrasında HÖH ülke geneline hitap etme kaygısıyla liberal çizgide bir program takip etmiştir. Bu çerçevede Romanların yoğun olarak yaşadığı

³⁶ Aynı yer, s. 16.

³⁷ *Bulgaria Regular Report 2000*, EU Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/22329c08-176d-48b5-bee3-87ca2f542027_en?filename=bg_en.pdf&prefLang=lv, s. 22, (13.11.2025).

³⁸ Aynı yer.

yerleşim yerlerinde HÖH parti listelerinden Roman kökenli isimlere fırsat verildiği ve bu kitlenin oylarının alınmasının da hedeflendiği görülmüştür. Ancak Türklerin HÖH çatısında siyasal yaşamda ve seçimlere katılımında daha kolektif bir bilinçle hareket etme durumuna karşın Romanların da 1998 yılında EVROROMA isimli bir parti kurduklarını³⁹, ulusal ölçekte somut bir başarı kaydedemediğini ancak yerel yönetimlere temsilcilere sahip olduklarını not etmek gerekir.

13 Kasım 2001 tarihli İlerleme Raporu'nda ise "Azınlık Hakları ve Azınlıkların Korunması" alt başlığında Roman konusunun geniş bir şekilde yer aldığı görülmektedir. 2001 yılında yapılan nüfus sayımlarında Romanların ülke nüfusuna oranı % 4.6 olarak belirlendiği aktarılan Rapor'da, Romanların sosyal ayrımcılığa maruz kalmaya devam ettikleri, pek çok Romanın yasadışı inşa edilen konutlarda çok kötü koşullarda yaşadığı dile getirilmiştir.⁴⁰ 2001 yılı İlerleme Raporu'nda yapılan bir araştırma verisine yer verilirken Roman mahallerinde evlerin yaklaşık yüzde 70'inin yasadışı olarak inşa edildiğine atıf yapılarak bunun kamu hizmetlerinde yararlanamadıkları anlamına geldiği ifade edilmiştir. EDMUM'nin çerçeve programına çok az sayıda belediyenin uyararak bu evleri yasallaştırma yoluna gittiği bir diğer husus olarak kaydedilmiştir.

2001 İlerleme Raporu'nda yetişkin Romanlar arasındaki işsizlik oranlarının % 60-75 bandında olduğu tahminine de yer verilmiştir. Bu çerçevede hükümetin etkin adımlar atması gerektiği ve Romanların durumlarını iyileştirmek için sınırlı bir ilerleme kaydedildiği ifade edilmiştir.⁴¹ Öte yandan, sağlık ve diğer kamu hizmetlerine erişim konusunda eşitsizliğin sürdüğü, sosyal yardım ödemesi alamayan bazı belediyelerde Romanların protesto gösterilerinin yaşandığı Rapor'da yer bulmuştur. Romanların eğitim sorunu da ayrı bir paragrafta ele alınırken, Roman çocuklarının okula gitmediği, gidenlerden okulu bırakan oranının yüksek olduğu, bunun yoksulluktan kaynaklandığı ve Roman bölgelerindeki okulların düşük kaliteli eğitim sunan okullar olarak kaldığına dikkat çekilmiştir. Karma okullara devam eden çocukların da akranlarına kıyasla dezavantajlı konuma düştüklerine ve temel imkânlarla sahip olunmayan okullar ve niteliksiz öğretmenlere de ayrıca atıf yapılmıştır. Roman dilinde seçmeli ders uygulaması kapsamında Roman öğretmenlerin atamasının yapıldığı belirtilmekle birlikte, hükümetin eğitim alanında daha etkin adımlar atması gerektiği vurgulanmıştır.⁴²

³⁹ Partinin web sitesi için bkz. PP "EVROROMA", <https://euroroma-bg.org/>, (10.11.2025).

⁴⁰ *Bulgaria Regular Report 2001*, EU Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/602a1dd6-68d4-4709-a2ed-82e1e9910908_en?filename=bu_en.pdf, s. 23, (14.11.2025).

⁴¹ Aynı yer.

⁴² Aynı yer.

Her ne kadar AB İlerleme Raporları'nda gerekçelendirme yüzeysel olarak yapılsa da Romanların eğitim alanında oldukça geri seviyede kalmasının farklı sebepleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Romanlara dair basmakalıp hale gelen algılar, çoğunluk tarafından ötekileştirilmesi, öğretmenlerin Roman kültürüne ve aile yapısına yabancı kalması, azınlık öğrencilerine yönelik eğitim yöntemine dair bilinçsizlik, Roman ailelerin bir bölümünün halen göçebe bir yaşam tarzına sahip olması ve Romanların izole yaşam tarzları vb. hususlar eğitim sorunları bağlamında temel bir altyapı sunmaktadır.⁴³

Tablo 2.'de 2001-2011 yılları esas alınarak Bulgaristan'da nüfusları itibarıyla sayıca büyük olan ilk üç etnik grubun eğitim hayatının bütün aşamalarını içeren yüzdelik dilimdeki dağılımları yer almaktadır. Buna göre, 2001 yılı itibarıyla Romanlardan orta öğrenim olarak yüzde 6.5'i ve yükseköğrenim bazında ise sadece yüzde 0.2'si bu seviyede eğitim alabilmektedir. Bu oranlar 2011 yılına gelindiğinde sembolik olarak iyileşme gösterse de ortaokul, ilkokul ve okuma-yazma bilmeyenler/okula gitmeyenler kısımlarının toplamı Roman nüfusunun eğitim bağlamında yaklaşık yüzde 90'ını oluşturmuştur. Söz konusu tablodan çıkan en çarpıcı hususlardan biri ise 2001 yılı itibarıyla Romanların yükseköğrenim gören 1 bireyine karşılık, Türkler 12 ve Bulgarlar ise 96 bireye sahip olmuştur. 2011 yılında yükseköğrenim düzeyinde bu oran Romanlarda 1 bireye karşılık Türklerde 10, Bulgarlarda 51 şeklinde gerçekleşmiştir.⁴⁴ Bu durum Romanların lehine yaşanan sembolik bir iyileşmeyi ifade etse de eğitim alanındaki yapısal sorunlar varlığını devam ettirmiştir.

Tablo 2. Bulgaristan'daki Etnik Grupların Eğitim Düzeyi (2001-2011)⁴⁵

Eğitim Düzeyi	Bulgarlar (%)		Türkler (%)		Romanlar (%)	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011
Yüksek Öğrenim	19.2	25.6	2.4	4.9	0.2	0.5
Ortaöğrenim	47.6	52.3	21.9	29.7	6.5	9.0
Ortaokul	24.9	18.0	46.9	44.5	41.8	40.8

⁴³ Bkz. Emin Atasoy, *Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 181.

⁴⁴ Kader Özlem, *a.g.m.*, s. 83.

⁴⁵ "Submission to the Committee on Economic, Social and Cultural Rights Regarding the Consideration of the Fourth and Fifth Periodic Reports of Bulgaria", *Bulgarian Helsinki Committee*, 49th Session (12-30 November 2012), Geneva, 1 September 2012, Sofia – Bulgaria, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/DownloadDraft.aspx?key=jmMWWd7uX/bl9h3z3oHRT3GEfI28Mff2hZfQEXzEcMxHRHuuxcRILcx7tA7zqzzp, s. 9, (14.11.2025).

İlkokul	6.9	3.4	18.6	13.4	28.3	27.9
Okuma-Yazma Bilmeyenler/Okula Gitmeyenler	1.4	0.9	10.2	7.5	23.2	21.8

Öte yandan 2001 yılı İlerleme Raporu’nda Sofya’da ve Filibe’de Romanlara yönelik konut ve istihdam projelerine başlandığı, bunun için uluslararası fonlardan da yararlanıldığı ve Sofya Belediye Meclisi’nin 2005 yılında tamamlanmak üzere Roman toplumunun gelişimi için orta vadeli bir programı başlattığı belirtilmiştir.⁴⁶ Rapor’da azınlıklar bağlamında Türklerin siyasi temsiliyetlerine övgüde bulunulup 2001 genel seçimlerinin ardından koalisyon ortağı olduğu belirtilirken, bu seçimlerde Romanların da siyasi katılımlarında artış olduğu ve hatta milletvekili çıkardıkları ifade edilmiştir. Toma Tomov BSP’nin başını çektiği ittifaktan vekil olurken Aleksandır Filipov ise 2001 seçimlerini kazanarak iktidara gelen eski Çar ve yeni Başbakan II. Simeon’un⁴⁷ partisinden parlamentoda bulunmuştur.⁴⁸

2001 yılı İlerleme Raporu’nda azınlıkların basın-yayın faaliyetlerine de yer verilmiş ve Bulgar Ulusal TV kanalında (BNT) Türkçe olarak haber yayınlarına başladığına dikkat çekilmiştir.⁴⁹ Romanlar bağlamında ise Vidin’den ulusal çapta yayın için Roman Kablo TV’nin lisans belgesine sahip olduğu, Romanlara yönelik yerel radyo kanallarında programlar yapıldığı ve Roman gazete ve dergilerinin bulunduğu hususuna değinilmiştir. Rapor’da azınlıklar bağlamında Bulgaristan’ın eleştirildiği temel hususlardan bir diğeryse kolluk kuvvetlerinde ve kamu

⁴⁶ *Bulgaria Regular Report 2001*, EU Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/602a1dd6-68d4-4709-a2ed-82e1e9910908_en?filename=bu_en.pdf, s. 23, (14.11.2025).

⁴⁷ 6 yaşındayken Kral olarak tahta çıkan, komünist rejimin ülkede tesis edilmesinden sonra sürgüne gönderilen, kurduğu II. Simeon Ulusal Hareketi Partisi (İSUH) [Natsionalno Dvijenie na Simeon Vtoro – NDSV] aracılığıyla 2001 yılında yapılan genel seçimleri kazanarak ülkesine Başbakan olarak dönen Simeon Saksoburggotski’nin otobiyografisi için bkz. Simeon Saksoburggotski, *Benzersiz Bir Hayat – Bulgar Kralı II. Simeon*, Çev. Saadet Özen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

⁴⁸ Bkz. “Rom Deputat ot NDSV Obvini DPS, Çe Prenasoçva Parite za Etnosite”, *Mediapool*, 24 Noemvri 2004, <https://www.mediapool.bg/rom-deputat-ot-ndsv-obvini-dps-che-prenasochva-parite-za-etnosite-news11370.html>, (11.11.2025); “Toma Tomov – Politik”, *Etnosi*, https://etnosi.wordpress.com/roma-people/%D1%82%D0%BEm_a_tomov, (11.11.2025).

⁴⁹ BNT’de yayınlanan günlük 10 dakika Türkçe haberlerin yayından kaldırılması Bulgar milliyetçileri tarafından sıklıkla gündeme getirilen bir konu olmuştur. Bkz. “BNT Maha Prez Esenta Novinite na Turski”, *News.bg*, 18.03.2011, <https://news.bg/politics/bnt-maha-prez-esenta-novinite-na-turski.html>, (14.11.2025).

yönetiminde azınlık mensuplarının oldukça düşük seviyede temsil edilmesi olmuştur.⁵⁰

2002 yılı İlerleme Raporu'nda ise Bulgaristan'ın Romanların entegrasyonuna yönelik iyi bir çerçeve programı olmasına rağmen bunun henüz uygulamaya konmadığına yönelik eleştiri dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Komisyon sorunların sürdüğünü, geçen yılki (2001) İlerleme Raporu'ndan bu yana Romanların durumunda çok az değişikliğin olduğunu ve bu kapsamda sosyo-ekonomik durum ve yaşam koşullarında rapor edilecek önemli bir değişikliğin olmadığını not etmiştir.⁵¹ Sosyal eşitsizliğin, yüksek işsizlik oranlarının, Romanlara yönelik ayrımcılık ve şiddet olaylarının devam ettiği belirtilerek Bulgaristan'ın ayrımcılık karşıtı kapsamlı bir mevzuatı kabul etmesi önerilmiştir. Diğer taraftan, Romanların düşük yaşam standartları ve yasadışı konut inşalarına yönelik belediyelerin aktif bir tutum takınmaması eleştirilirken, sağlık hizmetlerinde yararlanma konusunda ve eğitim alanında sorunların sürdüğü de belirtilmiştir.

Rapor'da çerçeve programının etkili bir şekilde uygulanabilmesi için EDMUM'nin güçlendirilmesinin gerekliliğine atıfta bulunulurken, yapılan yeni atamaların yetersizliğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca kamu yönetiminde Roman temsilcilerin yeterli sayıda bulunmamasına karşın birçok belediyede Roman uzmanların görev yaptığı ve bazı belediyelerin azınlıkların entegrasyonu için programlar belirlediği ifade edilmiştir. Rapor'da dikkat çeken bir diğer husus ise Roman azınlıkla Bulgarlar arasında etnik gerilimlerin yaşanmaya başladığına dikkat çekmesidir.⁵² Uzun zamandır sosyal yardım alamayan Romanların yerel elektrik şirketinin ödenmemiş elektrik faturaları nedeniyle elektriği kesmesinin ardından Filibe'de Romanların yoğun olarak yaşadığı Stolipinovo kasabasında geniş katılımlı protesto gösterileri düzenlenmiştir. 2002 yılı İlerleme Raporu'nda, Bulgaristan'ın Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'nin tarafı olduğuna değinilerek Çerçeve Sözleşmesi'ne ilişkin Danışma Komitesi'nin Bulgaristan tarafında yaşanan gecikmeler nedeniyle Bulgaristan'a dair bir Görüş (Rapor) oluşturamadığı da not edilmiştir.⁵³

⁵⁰ *Bulgaria Regular Report 2001*, EU Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/602a1dd6-68d4-4709-a2ed-82e1e9910908_en?filename=bu_en.pdf, s. 23, (14.11.2025).

⁵¹ *Bulgaria Regular Report 2002*, EU Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/a2c39656-c5c3-4361-b631-76e91dccfd02_en?filename=bu_en.pdf&prefLang=da, s. 32, (15.11.2025).

⁵² Aynı yer.

⁵³ *Bulgaria Regular Report 2002*, EU Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/a2c39656-c5c3-4361-b631-76e91dccfd02_en?filename=bu_en.pdf&prefLang=da, s. 32, (15.11.2025).

2003 yılı İlerleme Raporu'na bakıldığında ise Bulgaristan'a yönelik benzer eleştirilerin devam ettiği görülmektedir. 1999 yılında kabul edilen Romanlara yönelik çerçeve programının gerektiği gibi uygulanmadığı ifade edilirken, 2002 yılı İlerleme Raporu'ndan beri herhangi bir iyileşmenin olmadığı aktarılmıştır. Roman nüfusun kötü yaşam koşulları, sosyal dezavantajlar ve çok yüksek işsizlik oranlarıyla karşı karşıya bulunduğu belirtilmesinin yanı sıra sağlık alanında nüfusun geri kalanına nazaran çok daha kötü durumda olduğu kaydedilmiştir. Rapor'da Roman çocuklarının ölüm oranlarının ulusal ortalamadan 6 kat fazla olduğu bilgisi dikkat çekmektedir.⁵⁴ Eğitim alanındaysa Roman çocuklarının okulu terk etme oranlarının yüksek olduğu, eğitim seviyelerinin düşük seviyelerde bulunduğu ve Roman öğrencilerin nadiren Roman olmayan öğrencilerle aynı okula gittiği belirtilmiştir.

2003 yılı İlerleme Raporu'nda eğitim ve sağlık alanında iyileştirmelerde bulunduğu not edilirken eğitim alanında Roman çocuklarının normal topluma entegrasyonu için çeşitli pilot projelerin başlatıldığı ve sağlık alanında ise Ocak 2003'te kabul edilen yeni Kamu Sağlık Sigortası Kanunu'nun olumlu bir işaret olduğu ancak Romanların bu Kanun'un prosedürlerinden haberdar olmadığı aktarılmıştır.⁵⁵ Rapor'da Romanların yüksek işsizlik oranlarını azaltmak amacıyla Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığınca başlatılan program kapsamında 100.000 kişiye istihdam yaratılması hedeflenirken bunun 89.000'inin istihdam edildiği ve pek çoğunun ise Romanlardan oluştuğu rapor edilmiştir.⁵⁶ Öte yandan, 2003 yılı İlerleme Raporu'nda Roman kültürünün ve kimliğinin korunması için faaliyetlerde bulunduğu, geleneksel Roman bayramlarının resmi kültür takvimine dâhil edildiği ve Romanların yayınevi faaliyetinde bulunmaya başladığı da yer bulmuştur.

2004 yılında yayınlanan İlerleme Raporu kapsamında ülkedeki etnik ve kültürel azınlıkların ve bilhassa Roman azınlığın dışlanmaya devam ettiği belirtilirken EDMUM'nin Romanların entegrasyonu için tesis ettiği çerçeve programının henüz başlangıç aşamasında olduğuna yer verilmiştir.⁵⁷ Ayrıca Romanlara yönelik eğitim, istihdam, sağlık ve kamu alanındaki hizmetlere erişimde eşitsizliğin ve fiili ayrımcılığın olduğu ile Romanlara yönelik polis şiddetine dair raporların da gelmeye devam ettiği belirtilmiştir.

⁵⁴ *Bulgaria Regular Report 2003*, EU Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/074931c4-4509-4db1-b847-b5c64a002f03_en?filename=rr_bg_final_en.pdf, s. 25, (15.11.2025).

⁵⁵ Aynı yer.

⁵⁶ Aynı yer.

⁵⁷ *Bulgaria Regular Report 2004*, EU Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/00416fc0-7f29-40b7-b5ab-d81dc3a00b3e_en?filename=rr_bg_2004_en.pdf, s. 25, (16.11.2025).

Rapor'da Romanlarla ilgili 10 yıllık bir Eylem Planı hazırlığında olduğu dile getirilirken Ocak 2004'te ayrımcılıkla mücadele için kapsamlı bir mevzuatın yürürlüğe girdiğine ancak etkinliğinin henüz görülmediğine dikkat çekilmiştir. Ancak Temmuz 2004'te yerel bir mahkemenin hizmetlere erişim konusunda mağdur olan bir Romana tazminat ödenmesine karar verdiği notu düşülmüştür.⁵⁸ Eğitim, sağlık ve kamu hizmetlerine erişim konusundaki sorunların çözümü için çeşitli hazırlıkların bulunduğu belirtilen Rapor'da EDMUM'nin azınlıkların korunması bağlamındaki görevini etkin bir şekilde yerine getiremediği dile getirilmiştir. Romanların yaşam koşullarının iyileştirilmesi için sürdürülebilirlik vurgusu yapılmıştır.

2004 yılı İlerleme Raporu'nda belirtilen hususların pek çoğu 2005 yılı İlerleme Raporu'nda da kendisini göstermiştir. Rapor'da Romanların entegrasyonu için EDMUM tarafından kabul edilen çerçeve programının stratejik yaklaşım, koordinasyon ve finansmandan yoksun olduğu belirtilerek uygulamaya dökülemeyen belgeler ve eylem planlarına işaret edilmiştir.⁵⁹ Eğitim, sağlık ve konut alanlarındaki ayrımcılıkla mücadelede temel reformların tamamlanamadığı vurgulanmış, Şubat 2005'te Sofya'da başlatılan ve "Romanların Katılımı'nın 10 Yılı 2005-2015" başlıklı Eylem Planı'nın kabul edildiği ifade edilmiştir. Ancak Komisyon Raporu'nda eğitim, sağlık, konut, kültür ve ayrımcılık alanlarında hedefler içeren bu Eylem Planı'nın uygulanması gerekliliğini belirtmektedir. Zira AB yetkilileri Bulgaristan'daki genel anlamda azınlıklara ve özelde Romanlara yönelik sorunların belgelendirmede değil, uygulamada olduğunun farkında olup eylem isteğini yinelemektedir.

Öte yandan eğitim bağlamında alınan kararların ve uygulanan programların Roman çocuklarının durumunu değiştirmede Rapor'da değinilirken, kurumsal anlamda tesis edilen yeni yapılanmalara karşın farklı Bakanlıklarca uygulanan programların koordinasyonunun sağlanmadığı dile getirilmiştir. Rapor'da ayrımcılıkla mücadele amacıyla çıkarılan yasa kapsamında açılan üç davada Sofya'daki elektrik şirketinin Roman müşterilere karşı Roman olmayan müşterilere kıyasla olumsuz muamele etmekten suçlu bulunduğu bildirilmiştir. Ayrıca söz konusu kanunda öngörüldüğü üzere, 2005 yılında bağımsız bir Ayrımcılığa Karşı Koruma Komisyonu kurulduğu bilgisine yer verilmiştir.⁶⁰

16 Mayıs 2006 tarihinde Komisyon tarafından İzleme Raporu (Monitoring Report) adıyla yayınlanan İlerleme Raporu'nda Romanlar ilgili hususlara geçmeden

⁵⁸ Aynı yer.

⁵⁹ *Bulgaria Regular Report 2005*, EU Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/9a434155-aa9f-42cd-97c5-2230cc492c43_en?filename=sec1352_cmr_master_bg_college_en.pdf, s. 15, (17.11.2025).

⁶⁰ Aynı Yer.

önce belirtmek gerekir ki 25 Nisan 2005 tarihinde Bulgaristan Lüksemburg'da AB'ye katılım antlaşmasını imzalamış olup bu antlaşmanın 1 Ocak 2007 tarihinde yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır.⁶¹ Dolayısıyla 2006 yılı İlerleme Raporu tam üyeliği kesinleşmiş olan Bulgaristan'ın henüz AB'ye girmeden önce hazırlanan son belge olması bağlamında önem taşımaktadır. Bu çerçevede 2006 yılı İlerleme Raporu'na bakıldığında *Siyasi Kriterler* bölümü içerisinde alt başlık olarak yer alan "Azınlıkların Entegrasyonu ve Korunması" alt başlığında Romanlara ilişkin belli başlı alanlarda ilerlemeler kaydedildiğine yer verilmiştir. Bu çerçevede "Romanların Katılımı'nın 10 Yılı 2005-2015" başlıklı Eylem Planı'nın kabulü ve bütçenin tahsis edilmesi (640 Milyon Avro) bağlamında faaliyetler yürütüldüğüne dikkat çekilirken Roman çocuklarının okula yönlendirilmesi ve Romanların işsizliğinin azaltılması amacıyla istihdam programlarının başlatıldığı bilgisine yer verilmiştir.

Öte yandan EDMUM'nin kurumsal kapasitesinde sınırlı iyileştirmelerde bulunduğu belirtilen Rapor'da yine de pek çok sorunun devam ettiğine vurgu yapılmıştır.⁶² Eylem Planı'nın uygulanmasını iyileştirmek için ek önlemlere ihtiyaç duyulduğu, Ayrımcılığa karşı Koruma Komisyonu'nun yeterli bütçe ve işleve sahip olmaması, eğitim alanında alınan önemlerin üst sınıfları kapsamaması, Romanlar arasında devam eden yüksek işsizlik ve gözetimdeki kişilere yönelik yapılan kötü muamelelerden Romanların orantısız bir şekilde etkilendiği Rapor'da yer bulmuştur. Bulgaristan'ın ırkçılığın, ayrımcılığın ve yabancı düşmanlığının her formuyla mücadele etmesi ve belirtilen sorunların çözümünde yapısal reformlar yapması için daha fazla çaba sarf etmesi gerektiği kaydedilmiştir.⁶³ Rapor'da *Siyasi Kriterler* bölümünün genel değerlendirmesini içeren alt başlıkta ise Bulgaristan'ın AB üyeliği için siyasi kriterleri yerine getirdiği belirtilmesine karşın kamu yönetimi, şeffaflık, yolsuzlukla mücadele vb. alanların yanı sıra Roman azınlığın toplumsal hayata entegrasyonu bağlamında çaba gösterilmesi gerekliliği ve ırkçılık, ayrımcılık ve yabancı düşmanlığıyla mücadele edilmesi hususu yeniden vurgulanmıştır.⁶⁴

Özetle 1995 yılında Bulgaristan'ın AB'ye tam üyelik başvurusu yapmasının ardından başlayan ve 1997'den itibaren AB üyelik kriterleri çerçevesinde her yıl

⁶¹ "April 25, 2005: Bulgaria Signs the Treaty of Accession to the European Union in Luxembourg", BTA, 25.04.2025, [https://www.bta.bg/en/news/archives/878440-april-25-2005-bulgaria-signs-the-treaty-of-accession-to-the-european-union-in-#:~:text=On%20April%2025%2C%202005%2C%20then,Union%20of%20Bulgaria%20in%20Luxembourg.,\(17.11.2025\).](https://www.bta.bg/en/news/archives/878440-april-25-2005-bulgaria-signs-the-treaty-of-accession-to-the-european-union-in-#:~:text=On%20April%2025%2C%202005%2C%20then,Union%20of%20Bulgaria%20in%20Luxembourg.,(17.11.2025).)

⁶² *Bulgaria May 2006 Monitoring Report*, EU Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/3fcb5858-3a03-49a7-b153-c6303972361d_en?filename=monitoring_report_bg_en.pdf, s. 11, (25.11.2025).

⁶³ Aynı yer, s. 12.

⁶⁴ Aynı yer.

izlemeye alınan Bulgaristan’la ilgili İlerleme Raporları’nın azınlıklara ilişkin alt başlığında Roman konusuna her yıl düzenli bir şekilde yer verildiği görülmüştür. Bu çerçevede Bulgaristan’daki Romanların sorunlarının devam ettiğine dikkat çekilmiş ve yeterli gayretin gösterilmediği uyarısında bulunulmuştur. 1997’de açıklanan ilk Rapor’da durum tespiti yapılırken, takip eden yıllarda Roman azınlığının sorunları açıklanmış ve Bulgaristan’ın bu sorunlara ilişkin yaptığı düzenlemeler değerlendirilmiştir. Kurumsal anlamda EDMUM’nin kurulması takdir edilirken, 2004 yılından itibaren gerek “Romanların Katılımı’nın 10 Yılı 2005-2015” başlıklı Eylem Planı gerek çeşitli bakanlıklarca yürütülen projelere dair ilgili düzenlemeler ele alınmıştır. Ancak söz konusu İlerleme Raporları’nda dikkat çeken temel husus; yasal düzenlemeler bağlamında pek çok girişimde bulunulsa da bu düzenlemelerin uygulamaya dökülmesi konusunda eksikliklerin görünür olmasıdır. Bununla birlikte 1997-2006 yılları arasındaki 10 yıllık süre zarfında Bulgaristan Romanlarına dair bahsedilen sorun alanlarında sınırlı düzeyde iyileşmelerin yaşandığı görülmektedir.

Sonuç

Çalışma kapsamında ortaya çıkan bulgular itibarıyla tarihsel süreç içerisinde Romanların maruz kaldığı baskı ve asimilasyon politikalarının söz konusu nüfusun daha içe kapanık hale gelmesine yol açarken, bu durum sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda kronikleşen sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 20. yüzyılın genelinde kendisini gösteren bu durum BKP Genel Sekreterliği’ne Todor Jivkov’un gelmesinden sonra zirve noktasına ulaşmıştır. Bulgaristan’ın Aralık 1984’te başlayan katı bir asimilasyon politikası izlemesi Türk azınlık üzerinde yoğunlaşsa da Bulgaristan Romanları da bu süreçten etkilenmiştir.

Bir diğer bulgu ise Bulgaristan’da Jivkov rejiminin yıkılmasının ardından ülkede yaşanan demokratikleşme süreci azınlıklar üzerinde olumlu etkiler yaratacağı beklentisini ortaya çıkarmasına rağmen Romanlar bağlamında makro ölçekli bir yansıma doğurmamıştır. 1991’de kabul edilen Anayasa’da azınlıklar konusu doğrudan ele alınmazken daha çok bireysel hak ve özgürlükler teması ön plana çıkarılmıştır. Bu dönemde Bulgaristan’ın siyasi anlamda çok partili hayata geçiş çabaları ve ekonomik anlamda serbest piyasa ekonomisine uyum sürecinde karşılaştığı sorunlar Romanların kronik hale gelen problemlerinin çözümüne de esaslı bir şekilde yardımcı olmamıştır.

Son olarak 1997-2006 yılları arasında Bulgaristan’a ilişkin açıklanan İlerleme Raporları’nda Roman azınlık konusuna geniş bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Bu azınlık grubunun sosyal hayatta ayrımcılığa uğraması, sağlık imkânlarına erişim sıkıntıları, yüksek işsizlik oranları, Roman çocuklarının eğitim hayatında karşılaştığı engeller ve siyasi hayata katılım gibi pek çok alanda Bulgaristan Romanlarının durumu mercek altına alınmıştır. AB yetkilileri Bulgar karar vericilerin kurumsal ve

hukuksal anlamda Romanlara yönelik atılan adımların efektif bir uygulamaya dökülmemesini eleştirmiştir. Bu dönemde yaşanan olumlu gelişmeler de İlerleme Raporları'nda yer bulsa da 2006 yılında AB üyeliği öncesi açıklanan son Rapor'da dahi Roman azınlık konusunda atılması gereken adımlara dair Sofya yönetiminin uyarıldığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Romanların sorunlarının kronik hale gelmesine karşın Bulgaristan'ın 2007 yılında AB tam üyesi haline geldiği ve konunun Bulgaristan'ın AB üyelik sürecini doğrudan etkilemediği, bilakis söz konusu üyeliğin Soğuk Savaş sonrası dönemin Doğu Avrupa ve Balkanlar'da ortaya çıkardığı olgunun yarattığı konjonktürle gerçekleştiği değerlendirilmektedir.

Etik: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Araştırmanın etik kurul kararı gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı: Makalenin yazımında yapay zekâ araçlarından yararlanılmamıştır. Bu konudaki sorumluluk yazar(lar)a aittir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı: Çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

Kaynakça

Arşiv ve Resmi Kurum Raporları

- “Etnokulturni Harakteristiki na Neselenieto kım 7 Septemvri 2021 Godina”,
Natsionalen Statiçeski Institut,
https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2021_ethnos.pdf, (05.11.2025).
- Agenda 2000 - Commission Opinion on Bulgaria's Application for Membership of the European Union*, European Commission, Brussels, 15 July 1997,
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/doc_97_11,
(08.11.2025).
- Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları*, T.C. Dışişleri Bakanlığı – Avrupa Birliği Başkanlığı, https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html, (10.11.2025).
- Bulgaria May 2006 Monitoring Report*, EU Commission,
https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/3fcb5858-3a03-49a7-b153-c6303972361d_en?filename=monitoring_report_bg_en.pdf , s. 11,
(25.11.2025).
- Bulgaria Regular Report 1998*, EU Commission,
https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/e5243e20-b2cb-4777-8668-f9a914ee9238_en?filename=bulgaria_en.pdf, s. 11, (10.11.2025).
- Bulgaria Regular Report 1999*, EU Commission,
https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/079eed66-05fd-4d93-853d-ed8733a86eb5_en?filename=bulgaria_en.pdf, s. 15, (11.11.2025).
- Bulgaria Regular Report 2000*, EU Commission,
https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/22329c08-176d-48b5-bee3-87ca2f542027_en?filename=bg_en.pdf&prefLang=lv, s. 22,
(13.11.2025).
- Bulgaria Regular Report 2001*, EU Commission,
https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/602a1dd6-68d4-4709-a2ed-82e1e9910908_en?filename=bu_en.pdf, s. 23, (14.11.2025).
- Bulgaria Regular Report 2001*, EU Commission,
https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/602a1dd6-68d4-4709-a2ed-82e1e9910908_en?filename=bu_en.pdf, s. 23, (14.11.2025).
- Bulgaria Regular Report 2001*, EU Commission,
https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/602a1dd6-68d4-4709-a2ed-82e1e9910908_en?filename=bu_en.pdf, s. 23, (14.11.2025).
- Bulgaria Regular Report 2002*, EU Commission,
<https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/a2c39656-c5c3-4361->

- b631-76e91dccfd02_en?filename=bu_en.pdf&prefLang=da, s. 32, (15.11.2025).
- Bulgaria Regular Report 2003*, EU Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/074931c4-4509-4db1-b847-b5c64a002f03_en?filename=rr_bg_final_en.pdf, s. 25, (15.11.2025).
- Bulgaria Regular Report 2004*, EU Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/00416fc0-7f29-40b7-b5ab-d81dc3a00b3e_en?filename=rr_bg_2004_en.pdf, s. 25, (16.11.2025).
- Bulgaria Regular Report 2005*, EU Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/9a434155-aa9f-42cd-97c5-2230cc492c43_en?filename=sec1352_cmr_master_bg_college_en.pdf, s. 15, (17.11.2025).
- Commission Assessment of Bulgaria's National Strategy (2012)*, European Commission, https://commission.europa.eu/document/download/18e717d1-2ea7-4925-9452-ea7065cc7b95_en?filename=2012.pdf, (05.11.2025).
- Dirjaven Vestnik*, Broi: 118, 10 Dekemvri 1997.
- Konstitutsiya na Republika Bulgariya*, Narodno Sıbranie na Republika Bulgariya, <https://www.parliament.bg/bg/const>, (05.11.2025).

Kitap ve Makaleler

- Atasoy, Emin, *Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, I. Cilt, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1987.
- Crampton, R. J., , *Bulgaristan Tarihi*, Çev. Nuray Ekici, Jeopolitika Yayınları, İstanbul, 2007.
- Dayıoğlu, Ali, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kamil, İbrahim, "Soğuk Savaş Döneminde Bulgaristan'daki Roman Azınlığına Uygulanan Asimilasyon Politikaları (1945-1985)". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 67, Ocak 2020, ss. 637-666.
- Kenrick, Donald, *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)*, Second Edition, The Scarecrow Press, Inc., Plymouth, UK 2007.
- Marinov, Alexander G., "Images of Roma through the Language of Bulgarian State Archives," *Social Inclusion*, Vol. 8, No. 2, 2020, pp. 296-304.
- Maruşıakova, Elena – POPOV, Veselin, "The Bulgarian Gypsies – Searching Their Place in the Society." *Balkanologie: Revue d'études pluridisciplinaires*, Vol. 4, No. 2, 2000, pp. 1-16.

- Mccarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, 7. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Özgür, Nurcan, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, Der Yayınları, İstanbul, 1999.
- Özlem, Kader, “Bulgaristan Romanlarının Güncel Sorunlarına Yönelik Bir Değerlendirme”, *Avrasya Etüdlere*, Sayı: 50, 2016, ss. 73-97.
- Özlem, Kader, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, Dora Yayınları, Bursa, 2019.
- Pashov, Shakir M., *History of the Gypsies in Bulgaria and Europe: Roma*, ed. Elena Marushiakova - Vesselin Popov - Sofiya Zahova, Brill Schöningh, 2023.
- Sakskoburggotski, Simeon, *Benzersiz Bir Hayat – Bulgar Kralı II. Simeon*, Çev. Saadet Özen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Şanlier, Sinan, *Hukuki Düzenlemeler Işığında Osmanlı Çingeneleri*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013.

İnternet Kaynakları

- “April 25, 2005: Bulgaria Signs the Treaty of Accession to the European Union in Luxembourg”, *BTA*, 25.04.2025, <https://www.bta.bg/en/news/archives/878440-april-25-2005-bulgaria-signs-the-treaty-of-accession-to-the-european-union-in-luxembourg#:~:text=On%20April%2025%2C%202005%2C%20then,Union%20of%20Bulgaria%20in%20Luxembourg.,> (17.11.2025).
- “BNT Maha Prez Esenta Novinite na Turski”, *News.bg*, 18.03.2011, <https://news.bg/politics/bnt-maha-prez-esenta-novinite-na-turski.html>, (14.11.2025).
- “Rom Deputat ot NDSV Obvini DPS, Çe Prenasoçva Parite za Etnosite”, *Mediapool*, 24 Noemvri 2004, <https://www.mediapool.bg/rom-deputat-ot-ndsv-obvini-dps-che-prenasochva-parite-za-etnosite-news11370.html>, (11.11.2025).
- “Submission to the Committee on Economic, Social and Cultural Rights Regarding the Consideration of the Fourth and Fifth Periodic Reports of Bulgaria”, *Bulgarian Helsinki Committee*, 49th Session (12-30 November 2012), Geneva, 1 September 2012, Sofia – Bulgaria, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/DownloadDraft.aspx?key=jmMWWd7uX/bl9h3z3oHRt3GEfI28MfF2hzhfQEXzEcMxHRHuuxcRILcx7tA7zqzpzp, s. 9, (14.11.2025).
- “Toma Tomov – Politik”, *Etnosi*, https://etnosi.wordpress.com/roma-people/%D1%82%D0%Bema_tomov, (11.11.2025).

- Advancing Education of Roma in Bulgaria*, Roma Education Fund, 2007, <https://archive.erisee.org/downloads/2013/2/b/Advancing%20Roma%20Education%20ENG%202007.pdf>, s. 7, (05.11.2025).
- Bulgaristan'da İnsan Hakları, Temel Hak ve Hürriyetler*, “2014 Raporu”, Ed. Bülent Yıldırım, Trakya Üniversitesi Matbaası, Edirne, 2016.
- Geşakova, Mila, “Kıde İma Nai-Mnogo Tsigani”, *168Çasa*, 22.05.2016, <https://www.168chasa.bg/article/5523591>, (06.11.2025).
- Liegeois, Jean Pierre – GHEORGHE, Nicolae, "Roma/Gypsies: A European Minority", Minority Rights Group, London, 1995, <https://eriac.org/wp-content/uploads/2021/01/GHEORG1.pdf>, (05.11.2025).
- PP “EVROROMA”, <https://euroroma-bg.org/>, (10.11.2025).